

МІГРАЦІЙНИЙ ЧИННИК НА ГОЛОВНИХ ЕТАПАХ МІСТОБУДУВАННЯ

MIGRATION FACTORS ON THE MAIN STAGE URBAN DEVELOPMENT

Sumy National Agrarian University
m. Sumy, st. Gerasim Kondratyev, 160, 40021

Анотація. У статті розглядається активний вплив міграційного натиску (переміщень і розселення по території) на планувальну структуру поселень.

Елементи системи розселення – центри, периферії, вуличні мережі, інженерні комунікації, жилі райони формують багаторівневі структури, які з'єднані функціональними і просторовими зв'язками. Містобудівний контекст у вивченні міграційних переміщень населення має на меті розробку механізму структурної реорганізації архітектурного середовища.

Ключові слова: міграція, міграційний чинник, міграційні потоки, міста-мегаполіси, міграційний наплив, архетип, системи розселення, трудові ресурси, містобудівний чинник.

Abstract. In the article the active influence of migration pressure (displacement and resettlement of the territory) in the planning of the settlements.

Elements settlement system - centers, peripherals, street networks, utilities, residential areas form a multi-level structure, connected functional and spatial relationships. Town Planning in the context of the study of migratory population movements aims to develop a mechanism restructuring of the architectural environment.

Keywords: migration, migration factor, migration flows, Megacities, migratory influx, archetype settlement system, human resources, urban development factor.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Інтерес до вивчення міграції як територіально-просторового феномена, починаючи приблизно з тридцятих років 19 ст., еволюціонував розглядаючи міграцію як: чинник культурної асиміляції (тридцяті роки 19 ст. – лінгвістичні, етнічні і культурні дифузії); чинник індустріально-економічного розвитку певних територій (дев'яності роки 19 ст. – імміграційна та еміграційна складові) і чинник, як об'єкт політичного режиму або диктатури пролетаріату з жорстким економічним контролюванням і управлінням (від кінця 1917 р і до 1992 р.). У контексті міграції враховували зв'язок урбанізації з процесами індустріалізації країни, рівнем розвитку промислового виробництва та концентрацією трудових ресурсів. Аналізувались містобудівні чинники та проблеми просторового розподілу трудових зв'язків населення з метою визначення границь (меж) міських агломерацій. Регуляторами міграційних процесів виступали чинники, параметри яких планувались і змінювались директивними методами¹. За рахунок добровільного спонтанного припливу населення підтримувався розвиток промислових зон України. Крім того, міграційні потоки цілеспрямовано почали рухатися в міста-мегаполіси у зв'язку з різкими змінами соціально-

¹ Адміністративно-правові умови зміни робочих місць, порядок звільнення з колгоспно-радгоспної, фермерської (селянської) системи господарювання, слабо розвинена система регулювання перерозподілу трудових ресурсів, терміни та умови прописки тощо; соціально-економічні – цебто плануємі темпи приросту виробництва, продуктивності праці у галузях народного господарства, потреба у трудових ресурсах, розподілу громадських фондів споживання, заробітної плати, комфортності транспортного обслуговування, належного розвитку інфраструктури і т.д. і т.п.).

економічних умов, задіянням ринкових механізмів. Високий рівень розвитку населення різних регіонів України (освіта, медичне обслуговування, довготривалість життя, статки, працевлаштування, валовий продукт на душу населення виділив регіони, найбільші та великі міста, які є привабливими для міграційних потоків: [Донбас: (Донецьк, Луганськ; Криворізький басейн (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий ріг, Марганець); міста, де добре розвинена індустрія (Харків, Львів, Суми, Кіровоград)]. Згідно статистичних даних за 2013р. концентрація українців (усі національності, меншини, що мешкають на теренах України) складала: Донецький басейн – приблизно 5,7%; Криворізький басейн – приблизно 5,9; Харківська обл. – приблизно 6,7%; Сумська обл. – приблизно 0,15%; Кіровоградська обл. – приблизно 0,17%, Київська обл. – приблизно 10,8%. Саме у цих регіонах або областях, починаючи з 1992р. приплив міграційних переміщень склав 5,3 мільйони осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До праць, присвячених міграційним процесам, можна віднести дослідження з питань історичного розвитку географії, соціології і систем розселення, яким присвятили свої праці: М.С. Барановський, А.Е. Гутнов, В.С. Давидович, Ж.Р. Зайончковська, Л.С. Коган, Г.І. Лаврик, В.О. Тимохін та інші [1].

Інтерес також мають праці зарубіжних авторів: Й. Балана, Р. Бюс'єра, М. Кадваладдера, Г. Малояна, Є. Михалковського (РФ), А. Гофера (Австрія), М. Вітвицького, А. Михайловського (Польща), Л. Гебо, А. Романа, І. Груза (Німеччина) [2], які розвиток міської планувальної структури зуміли пов'язати з елементами соціології і міграції. Проблема розвитку теорії розселення в Україні присвячено блок досліджень провідних вітчизняних містобудівників, зокрема: М.М. Дьомін, В.О. Тимохін, І.О. Фомін та інші [1].

Дослідження автора статті пов'язане з Указом Президента України «Пріоритетні завдання у сфері містобудування» (13.05.1997р., № 422/97), а також постановою Верховної Ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів України» (24.12.1999р., № 1359-XIX). Постанова Кабінету міністрів України від 27.04.2011р., № 557, згідно котрої подано перелік критеріїв за якими містобудівні об'єкти будуть відноситись до категорії складності. Але жодного серйозного законодавства, або хоча б концепції про регулювання міграційних процесів в Україні за останнє десятиріччя не було підготовлено. Тому і не дивно, що повністю є відсутнім механізм структурно - планувальної реорганізації містобудівних систем.

Недостатня вивченість структуроформуючої ролі міграційних процесів при формуванні містобудівних структур різного рівня ускладнюють розробку гнучких планувальних стратегій розвитку територій і цільових програм містобудівної політики. Аналіз праць про вплив міграційних потоків на процеси структуроформування містобудівних об'єктів дозволяє підсумувати, що в арсеналі вітчизняної теорії містобудування відсутні дослідження, які присвячені розробці методів структуро-планувальної реорганізації містобудівних систем з урахуванням міграційної ситуації поза межами мегаполісу². Тому тема цієї роботи є актуальною.

Об'єктом дослідження є містобудівні структури різного рівня в процесі структурного формування планувального каркасу під впливом активізації і ускладнення міжкомпонентних функціонально-просторових зв'язків.

Роль регіону, області або надвеликого міста і його активність при формуванні (зміні, доповненні) загальноукраїнського міграційного напрямку, особливості його економічного, кліматичного (географічного) статусу та урбанізації, поліцентризм (з деякими елементами моноцентризму) систем розселення, нагромадження планувальних, композиційних (естетичних), екологічних, транспортних і ергономічних проблем, відкритість до впровадження інноваційних методів регулювання міст, удосконалення архітектурно-будівельної діяльності, формування ринку житла дають підставу розглядати фактично усю територію України в якості об'єкта дослідження для розробки методів реорганізації існуючих містобудівних систем. Теоретичними напрямками досліджень є міграційні процеси, котрі здібні деформувати регулятивні державні програми соціального, економічного, демографічного розвитку регіонів та надвеликих міст. Ці процеси мають значний вплив на зміну (доповнення або заміну) функціонально-планувальної структури та динаміку розвитку споживацьких якостей середовища.

² В межах мегаполісу досить детально подана щодобова маятникова міграція за схемою «дім-робота-дім» в докторській дисертації «Композиційна організація просторової системи щодобової міграції у мегаполісі» (захищена 10.12.13р. на засіданні спец. Вченої ради Д64.056.02 при ХНУБА).

Предметом дослідження є вичленення особливостей функціонально-просторової трансформації містобудівних систем під натиском міграційних потоків та розробка методів структурного формування каркасу.

Межами дослідження є простір і територія по яких проходять міграційні переміщення та які мають активний вплив на формування містобудівного каркасу, а також зміну планувальної структури.

Формулювання цілі статті.

Виявлення міграційних чинників і розробка методів структурної реорганізації містобудівних систем, які зазнають впливу від міграційного натиску.

Задачею дослідження є виявлення міграційних чинників і за типологічними ознаками класифікувати міграційні потоки людей як об'єкт життєдіяльності регіону і надвеликого міста.

Методи досліджень: діагностика та прогнозування розвитку містобудівних систем; використання системного, факторного і експериментального проектування. Науковою базою є праці вчених: М.М. Дьоміна, Ю.М. Шкодовського, Л.М. Ковальського.

Методологічними прийомами є: історико-архівний, аналіз географії соціально-економічних, трудових та територіальних зв'язків, міграційної активності населення.

Виклад основного матеріалу.

Місто і, особливо, місто-мегаполіс як система має добре організовану сукупність взаємних зв'язків, які визначають специфіку його функціонально-планувальної структури і «соціальної поведінки» мешканців. Вони матеріалізовані у функціонально-планувальну структуру регіону і міста, зони їх впливів (маючи на увазі дію зовнішніх сил) на систему та її зміну під їх натиском. Стійкі ланки планувального каркасу міста сприймають зовнішні сигнали цих впливів і реагують у вигляді містобудівних проблем.

Елементи системи розселення – центри, периферії, вулична мережа, інженерні комунікації, жилі райони, територіальні громади і т.п. формують багаторівневі структури, які з'єднані функціональними та просторовими зв'язками.

Розвиток містобудівної політики в напрямку вивчення міграційних процесів тісно пов'язаний з міждисциплінарним характером проблематики «міграція», «міграційні процеси», «міграційні потоки», «маятникова щодобова міграція», «маятникова щотижнева міграція», «незворотна міграція». Аналіз виявив у низці вже сформованих теоретичних підходів соціальний (статистичні дані населення з елементами демографії) і просторово-часовий (містобудівний та географічний) чинники. Встановлено, що переміщення населення знаходиться у тісному зв'язку з соціальними³ умовами, при цьому показники міграції населення віддзеркалюють: економічний рівень розвитку територій, престижність адреси, рівень освіти і медичного забезпечення. Просторовий чинник сформувався в кінці 19 та перших десятиріччях 20 століття і проявився в низці інтересів до соціальних, планувальних і функціональних проблемах мегаполіса. Концентрація різних проблем стала гостро-хворобливою. Деконцентрація проблем міста знизить його кризовий стан та виявить низку концепцій: «полюсів реанімації», «економічної стабільності», «зростання території» тощо. Це створить привабливість для мігрантів. Поляризація середовища в центральних та околичних районах міста, формування систем розселення, постійне зростання вартості ціни (особливо в центральних районах) на землю спонукали до появи моделей з подолання нерівномірності (а в деяких випадках хаотичності) забудови та концентрації населення.

У вище розглянутих моделях активними елементами просторово-планувальної структури містобудівного об'єкта слугують:

- концентраційно активні вузли обслуговування населення (привабливі для мігрантів вузли планувальних структур, які структурують просторові функціональні зв'язки для можливих контактів);

- мережі (розвиток розгалуження мережі зв'язків);

- просторово-територіальна одиниця, у межах якої формується основа функціонально-технологічної одиниці управління і взаємний зв'язок соціальних процесів з архітектурно-просторовим середовищем мегаполіса.

Просторово-соціальний підхід до вивчення міграцій (міграційних потоків, міграційних процесів тощо) в Україні було започатковано наприкінці 19 ст. Діяльність господарчого

³ У деяких регіонах держави, особливо Південно – Східній, домішується і політичне забарвлення.

Депертаменту Міністерства внутрішніх справ Росії⁴ зі статистики міст, це: інвентаризація міських земель, обрахунок міського майна, демографія міст, розмежування, перепису населення (1897р.), земельного фонду по угіддях (1881р.), земельна власність (1877, 1905рр.) тощо [4]. З'явилися найменування «перепис населення», «переселення», «міграційне переміщення населення». Процесам української урбанізації 30-40рр. 20 ст. (в основному Південно-Східний та Східний регіони) сприяє створенню нової земельної форми господарювання – ТОЗ-ів (товариства по обробці землі) згодом колгоспів (колективне господарство) та радгоспів (радянське господарство).

З цього питання відсутнє якесь системне дослідження з боку науковців. Окремі епізоди досліджувалися Т.Я. Ребайн в 1972 р., Г.А. Гольц у 1974 р. та В.В. Берзон у 1979 р. [5].

Ступінь міграційного натиску, за вказаний період, на Україні системно зовсім не досліджувався, хоча аналіз автора роботи виявив, що міграційні переміщення та міграційні процеси знаходяться в компетенції архітектурної і, особливо, в містобудівній діяльності.

Таким чином, за типологічними ознаками як мети міграції за схемою (функціональний зв'язок – бажаний об'єкт), співвідношення простору і часу (співвідношення вектора міграції до центрів генерації і поглинання потоку: маятникова щодобова та щотижнева міграція, незворотна міграція, наповнення (внутрішній зміст) потоку (соціально-побутові, професійні, політичні, конфесійні, статевовікові, майнові, національні та інші прошарки населення), міграційні переміщення набувають просторово-територіальну структуру: зв'язки – мережі, вектори, центри концентрації.

«Престижність адреси», являє собою боротьбу за міські ділянки (з економічної точки зору, зручності, комфортності перебування, задоволення своєї пихи (гордині), вплив на конкурентів та споживачів і т.п.). Керування цим процесом за для містобудівної політики упереджує (хоча б частково) взаємопов'язані етапи формування соціального та економічного підґрунтя розвитку міста, активно впливає на структурування просторового каркасу міста і міграційного процесу мешканців, ступінь якого є індикатором розвитку функціонально – планувальних «можливостей» і відрізняється стадійністю: генерація міграційного натиску, переміщення по території, пристосування мігрантів до місця прикладення праці.

Аналізом своїх праць та інших вчених автору вдалось в багатокомпонентній містобудівній структурі виділити блоки: блок I – фіксація складових (одиниць) міської системи (мешканці, простір, об'єкти, зони, вузли, точки і т.п.); блок II – дослідження співвідношень між цими складовими (міграційні потоки, рух капіталу, рівень і «чистота» інформації, відкритість до інновацій і т.п.); блок III – детальний аналіз морфології простору та об'ємів. Розвиток ринкових реформ в Україні ускладнюється інертністю просторово-планувальних структур об'єктів⁵. Формуємі міграційні потоки входять у протиріччя з інвестиційною політикою і пропускнуою можливістю мереж-зв'язків. Стабільні ланки просторово-планувального каркасу сприймають і реалізують максимум територіально-просторових функціональних зв'язків населення. До структурних одиниць з високим ступенем (рівнем) інертності віднесено опорно-планувальний каркас, які об'єднані за ознакою фізичної стійкості⁶ зони концентрації функціонально активних ореалів, між якими населення здійснює суспільні системні контакти, реалізуємі за допомогою транспортної мережі.

Аналіз структурно-морфологічного та історико-генетичного формування систем розселення України: Східного, Південно-Східного, Південного і Західного регіонів, а також міст-мегаполісів дозволив виділити стійкі ланки територіально-планувального каркасу.

1. Смуг розселення як найбільш активний елемент спадковості розвитку містобудівних структур регіонально-територіального масштабу (рис.1).
2. Функціонально-транспортний каркас мережі зв'язків.
3. Головного центра (ядра) розселення міста як опорного вузла-центру каркаса.

⁴ У той час до складу Росії входила і сучасна територія України.

⁵ У тому числі і неоголошеної війни Російської Федерації у відношенні до України (анексовано Кримську АР, вщент зруйновані Донецька і Луганська обл.)

⁶ Відносяться: функціонально-транспортні мережі-зв'язки, міські центри-майдани як основа структури планування, основні ланки системи каркасу розселення по території і мегаполісах. «Каркас міста», «Планувальна структура міста» добре подані у наукових дослідженнях А.Е. Гутнова, Г.М. Лаппо, І.М. Маєргойза, І.М. Смоляра, Ю.П. Бочарова, Я.В. Косицького, Г.К. Фільварова, В.І. Єжова, Ю.М. Шкодовського та інших.

4. Суспільно-громадські центри розселення.

Для міст Східного (Харківківська обл.) і, особливо, Південно-Східного регіону (Луганська і Донецька обл.) характерним є щільне розселення, що спонукає до високого ступеня містобудівної та архітектурної спадковості в розвитку планувальних структур (Харків, Ізюм, Лозова, Люботин, Дергачі, Богодухів, Золочів, Куп'янськ, Красноград, Луганськ, Красnodон, Сєвєродонецьк, Слов'янськ, Лисичанськ, Артемівськ, Донецьк, Макіївка, Антрацит, Краматорськ, Константи́нівка і т.п.) у функціонально-планувальному розвитку стихійних ланок планувального каркасу (53-68% за період 20-го і початку 21-го ст.)

Трохи нижчим за чисельністю мігрантів можна віднести і Південний регіон (Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська і Дніпропетровська області).

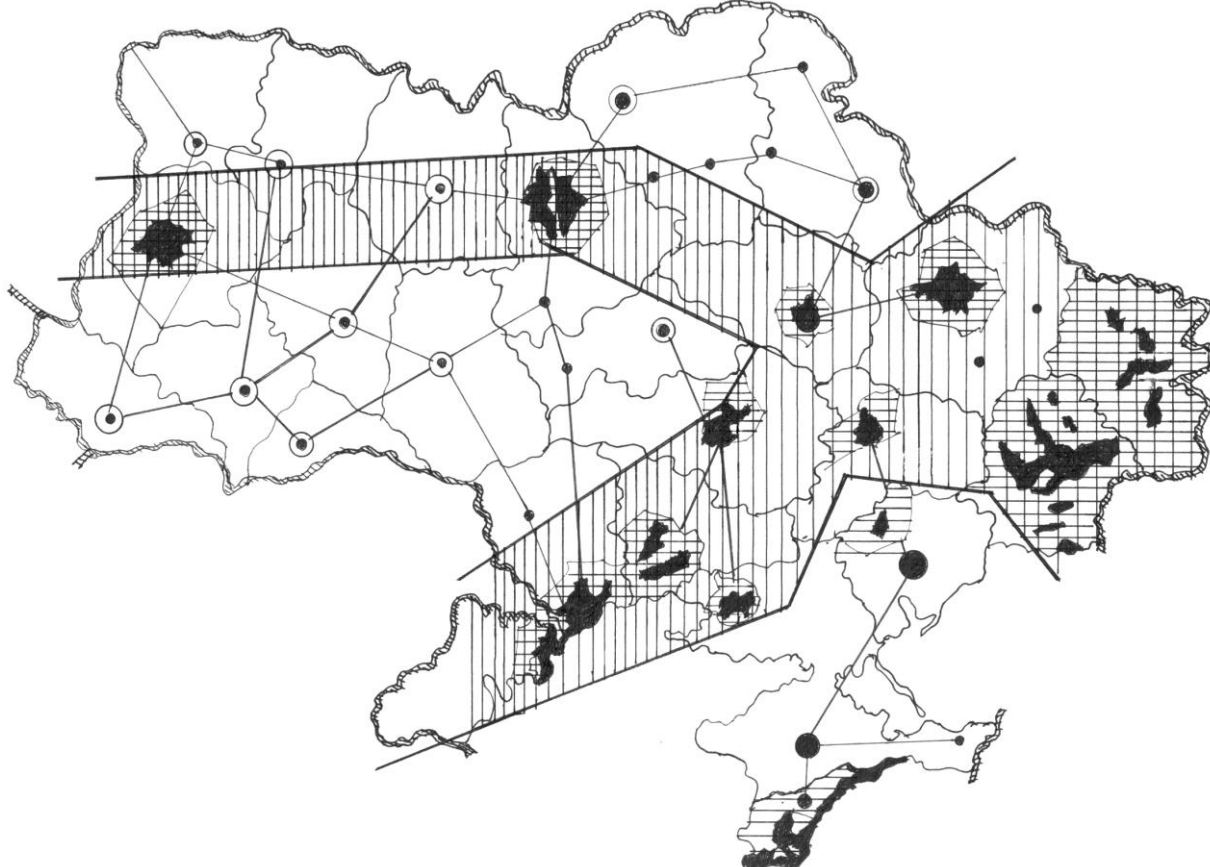

Рис. 1. Регіональна схема перспективного і міграційного розселення на території України

Умовні позначення:

- урбанізовані райони;

- коридори розселення.

Інші території (регіони): Центральний, Західний, Північно-Західний та Північно-Східний такої щільності розселення і розвиненої індустрії, де є концентрація робочих місць, не мають. Тому за цей же період розвиток стійких ланок планувального каркасу коливаються від 10 до 32%⁷.

Незважаючи на деяку неоднорідність розселення за «міграційними потоками» аналіз виявив близькість структурно-морфологічного рисунку каркасу розселення, структури міста-магало́ліса, його господарського центру та підцентрів (район, мікрорайон тощо) з виділенням максимального за величиною міграційного потоку. Це підняло на вищий рівень значення загальноміського центра міста, як вузлового архетипа структурно-планувальної ланки, яка концентрує соціально значимі

⁷ м. Київ і Київська обл. має «столичні» характерні ознаки міграційного натиску, де вирішальним є «престижність адреси», а місце прикладення праці, в основному, концентруються навколо торговельних точок (ринків), в міністерствах, ВНЗ тощо («пригород» або «підгородні поселення»).

функціональні зв'язки об'єднані з містом і системою розселення в єдине об'ємно-планувальне ціле транспортними, комутативними, інформаційними та іншими комунікаціями, по яких переміщуються цілеспрямовані міграції населення, визначає соціальну обумовленість містобудівної діяльності, яка конструктивно впливає на суспільний розвиток.

Дослідженням встановлено, що ланками планувальної структури містобудівного об'єкта (які концентрують і реалізують максимум просторово-територіальних функціональних зв'язків) є транспортні мережі-зв'язки та центри. Їх структурні зміни зумовлюють переорієнтацію міграційних потоків втрату або придбання функціональної «привабливості», споживацької якості низки територій як регіону, так і міста. Система громадських центрів і транспортний каркас міста придбає значення реверсивних ланок планувальної структури, гнучко сприймаючи заходи містобудівного та соціального впливу.

Висновки.

1) виявлено чинники «привабливості» території для міграційних переміщень населення: чинник культурної асиміляції (тридцять років 19 ст. – лінгвістичні, етнічні, культурні дифузії); чинник індустріально-економічного розвитку певних територій (дев'яності роки 19 ст. – імміграційна та еміграційна складові); чинник індустріально-економічного розвитку територій, як об'єкт політичного тиску і переслідування або диктатури пролетаріату з жорстким та економічним контролюванням і управлінням (від кінця 1917 р. до 1992 р.); чинники і проблеми просторового розподілу трудових зв'язків населення з метою визначення границь (меж) міських агломерацій; соціальний і просторовий чинник (кінець 19 і перших десятиліть 20 ст.); чинник-ієрархія міста в загальній мережі населених місць; чинник-рівень громадської транспортної мережі міста; чинник-мобільність мешканців міста; чинник-розташування привабливих для мігрантів об'єктів в міській архітектурно-планувальній структурі; чинник – соціально-демографічні характеристики мешканців.

2) вдалось в багатокомпонентній містобудівній структурі виділити блоки: блок I – фіксація складових (одиниць) міської системи (мешканці, простір, об'єкти, зони, вузли, точки тощо); блок II – дослідження співвідношень між цими складовими (міграційні потоки, рух капіталу, рівень і «чистота» інформації, відкритість до інновацій і т.п.); блок III – детальний аналіз морфології простору і об'ємів.

3) вдалось виділити стійкі ланки композиційно-територіально-планувального каркасу: 1) смуг розселення по Україні як найбільш активний елемент спадковості розвитку містобудівних структур регіонально-територіального масштабу; 2) функціонально-транспортний каркас мережі зв'язків; 3) головного центра (ядра) розселення міста як опорного вузла – центру каркасу; 4) суспільно-громадські центри розселення.

4) встановлено, що ланками планувальної структури містобудівного об'єкта, які концентрують і реалізують максимум просторово-територіальних функціональних зв'язків, є транспортні мережі-зв'язки та центри.

5) виявлена досить активна роль міграції у ранжуванні центрів обслуговування і комунікаційних коридорів за ступенем їх привабливості для людей, у формуванні різних соціальних, економічних, культурних та інших програм, а також планувальної деформації. Систематизовано проблемні ситуації у розвитку різних функційно-планувальних структур містобудівних об'єктів, які відчувають активність міграційного натиску: поляризація центра і периферії, повна руйнація системи міжселенного обслуговування, дислокація соціальних, майнових і національних трущоб (гетто), збільшення розміру спальних районів міста при різкому зниженні споживацьких якостей архітектурно-просторового середовища за рахунок руйнації центрів соціальної активності на окраїнних (периферійних) територіях міста, концентрації капіталу, об'єктів, функцій і т.п. в історичних та адміністративно-функціональних центрах міста.

6) встановлено містобудівний контекст міграційного потоку як сукупність функціонально мотивованих територіально-просторових переміщень: соціальних, майнових, професійних, конфесійних, національних, політичних та інших груп населення по головних коридорах композиційно-планувального каркасу територій (регіон, область тощо) і міста, диференціюючи тканину і вузли в зонах генерації і центрів споживання (тяжіння), між якими формується територія векторів регіонально-просторових зв'язків, котрі утворюють коридори міграційних потоків-напрямків.

Список літератури

1. Височин І.А. Композиційна організація просторової системи щодобової міграції у мегаполісі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. арх.: спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури» / І.А. Височин. – Харків, 2013. – 36 с.
2. Височин І.А. Проксемічні проблеми двох укладів життя: монографія / І.А. Височин. – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2013. – 292 с.
3. Войтецкая М. Физика и «метафизика» цифровой архитектуры: п(р)опски формы и воплощения невозможного / М. Войтецкая // А.С.С. – 2005. - №2. С.30-35.
4. Каракова Т.В. Миграции населения и градостроительство / Т.В. Каракова. Научный вестник градостроительства: сб. науч. трудов / Сам ГАСА, 2002. – С. 193-198.
5. Ребайн Т.Я. Формирование системы расселения на территории Куйбышевской области (тезисы) / Т.Я. Ребайн // Материалы 20-й Международной научной конференции «Творческий вклад молодых ученых-строителей и проектировщиков в пятилетку эффективности и качества». – КуИСИ, 1980, – Т.1. С. 27-29.

Височин І.А. Міграційний чинник на головних етапах містобудування / Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка» / Н.У. «ЛП» - Львів, 2015. - №816. С. 118-125.